

Lletres

Puig Pujades, cultura en majúscules

Moisès de Pablo

Josep Puig Pujades (1883-1949) va ser l'home que va apostar per un jove Dalí abans que ningú no el conegués; com a polític, va contribuir a crear la Biblioteca Popular; va aixecar a la categoria de mite l'obra i la personalitat de Narcís Monturiol; va tirar endavant associacions culturals com el Foment de la Sardana i d'índole formativa com Atenea; i, sobretot, va intentar bastir una nova idea d'Estat –la República federal– des d'una base cultural plural i oberta. Puig és el prototipus de la ideologia republicana federal que el franquisme es va entestar a depurar. Un llegat que cal no oblidar.

ARXIU MUNICIPAL DE FIGUERES. CESSIÓ ROSA DEULOIEU

Puig Pujades, empresonat a Girona, arran de l'aixecament de les esquerres de 1934.

Tres aspectes destaquen de la personalitat de Puig Pujades: la defensa de la ideologia republicana, la creació d'una infraestructura cultural i el bastiment d'una obra literària

De l'aparença al mite

Si Nietzsche, sent escarransit, mal fet, malaltís, amb una salut mental un pèl esberlada, exigia un superhome, una mena de mirall ideal de tot allò que ell no era per tal de redreçar la corrompuda cultura occidental, i si tenim en compte que totes les societats (des dels Estats Units del *país* infantil amb poders sobrehumans i calçotets vermells per fora que respon al nom de Superman, fins al *hooligans* britànics, que entre glopada i glopada de cervesa reverencien uns homes també en calçotets i d'idees més aviat escasses) necessiten aquestes personalitats —que la llegenda i l'enginy emplaça a la categoria de mites— per tal de cohesionar-se com a col·lectius, arribarem a la conclusió que, indefugiblement, Josep Puig Pujades és el superheroi empordanès de la cultura de principi del segle XX.

Mirant-lo de prop, veiem una d'aquestes fesomies tan comunes a les civilitzacions mediterrànies, delectades i abocades al discret encant dels plaers culinàris: calb, panxut —se'l coneixia com «en Peixera», capgròs i de rostre més aviat perplex. Però sota aquesta aparença física s'amagava un cervell privilegiat i una voluntat de ferro que pretenia fer de la cultura un dret i un objecte de realització personal a l'abast de tothom. Així va ser aquest botiguer —els magatzems Puig-París eren seus i econòmicament gaudia d'una posició més que desfogada— que, tot i formar part de la societat burgesa, com a creador es volia desentendre d'aquests orígens (les semblances amb els noucentistes són evidents) i atacava els convencionalismes socials.

Els anhels

Tres aspectes va tenir en compte el figuerenc al llarg de la seva vida pública: la defensa d'una idea d'Estat

en conflicte obert amb les autoritats borbòniques del moment que, alhora, és una manera d'entendre l'home des de la vessant cultural. La creació d'una infraestructura cultural i de serveis (com les colònies infantils d'estiu, o el mecenatge artístic) i el bastiment d'una obra literària original. Aquest darrer apartat es va dur a terme des de tres vessants diferenciades: el periodisme —era editor d'*Empordà Federal*—, l'obra literària i la militància política. De la tasca política, no ens n'ocuparem, i l'assaig se centrarà en els aspectes culturals.

Figueres, una porta oberta a les idees

Els paral·lelismes amb un altre polític contemporani, salvant les distàncies, és evident. Com Puig, Manuel Azaña —amb Felipe González, l'estadista més important de l'Estat en el segle XX— va viure en un país que volia transformar, en conflicte obert amb les creences seculars i els poders establerts, i la seva manera d'assolir allò que pretenia era propugnar l'educació com a arma per arrelar la República acabada de néixer. Com ell, defensava un estat laic (*d'aquí el seu famós i excessivament optimista «hoy España ha dejado de ser católica»*) i una àmplia consciència social, i també, com ell, compartia un passat periodístic i un present intel·lectual i polític.

És de lamentar l'oblit de la figura del figuerenc a la *Història de l'Alt Empordà* (Diputació de Girona, 2000, 903 pàgines). En aquestes pàgines Jordi Pla contextualitza l'amor inherent per la República i, de passada, l'opció federalista dels empordanesos: «França, amb la seva sòlida estructura d'estat providència i propiciador dels valors democràtics, era el correlat objectiu del model de llibertat i de progrés que podia ser instaurat a Espanya. La Restauració i el biparti-

disme consegüent invalidaren [...] la via del federalisme hispanòfil. Els esdeveniments de 1899 en varen girar, definitivament, la pàgina».(1)

Més que per la data anterior, el cisma del republicanisme vingué donat pels fets d'*El Cu-cut*, el 1905. L'exèrcit assaltà la redacció del setmanari satíric per unes suposades injúries. Conflicte que féu emergir la figura de Lerroux —jove orador i periodista a sou d'Alfons XIII— i la seva demagògia, i n'allunyà els elements republicans catalanistes.

La Figueres de principi del XX era una petita ciutat de 10.714 habitants governada pels republicans, una *rara avis* —Castelló, la segona població empordanesa, continuava sent un feu monàrquic— que havia vençut el caciquisme i assajava una sèrie de polítiques amb una forta consciència social (decret de 8 hores laborals, celebració del primer de maig). Els seus dirigents eren classes mitjana i alta agrupades en la Unió Federal Nacionalista Republicana Empordanesa i més tard en la Federació Socialista Republicana Empordanesa, partit coalitzat a ERC el 1931. Ambdues formacions se sentien hereves del llegat revolucionari d'Abdó Terrades i volien un Estat federal fort i amb un important paper regulador de l'economia i la societat. Aquesta política tingué la imatge humil de Marià Pujolar, alcalde de 1914 al 1920, erigit en símbol dels nous aires urbans, i a qui li tocà viure el període d'esplendor de la Gran Guerra europea i una gens engrescadora postguerra.

La tasca periodística

Empordà Federal va ser, probablement, amb el diari de Darius Rahola, *El Autonomista*, la millor publicació de les nostres contrades. Des de la seva aparició, el 1911, i sempre sota la tutela econòmica i professional de

Interior de la casa de Josep Puig Pujades, al carrer Girona-Joan Maragall de Figueres. A la banda inferior dreta, un retrat de l'escriptor, elaborat per Salvador Dalí el 1920.

Puig Pujades, que redactava els editorials i moltes de les informacions interiors amb pseudònim, la publicació es va concebre com un element de culturització i com una eina al servei de la política de l'esquerra catalanista no marxista.

Analitzem alguns continguts. El 10 d'abril del 1915, el setmanari publica un especial sobre Bèlgica, que esdevé una encesa defensa dels valors democràtics i de la cultura enfront de les potències centrals. L'editorial de Puig diu: «Què saben ells de l'esperit d'un poble lliure, ells, els eternals esclaus! [...] Què poden sentir aquells homes-número davant l'ànima excelsa de Rubens». La primera pedra de la Biblioteca Popular, el 22 de desembre del 1918, és rebuda el dia abans amb una editorial eufòrica: «Figueres fa vots per l'Autonomia íntegra i completa de Catalunya!» i en el text s'hi pot llegir tot un programa per al futur: «esperant

un jorn aquelles belles coses que avui encara semblen un somni [...] l'Escola d'Arts i Oficis, el Museu [...] anem avui a estendre la instrucció al major nombre com a cosa preferent».

Els articles de l'editor i periodista es caracteritzen per una facilitat lèxica aparentment natural, però que eren el producte d'hores i hores d'esforç. Puig, amarat de seny i profunditat, pretenia inculcar als lectors el gust pel saber, per la història, per la política, tant nacional com internacional, sense oblidar els petits problemes locals o determinats ròssecs culturals que calia solucionar, com el mai assolit Museu d'Art Comarcal.

Contra la dictadura, cultura

La constitució d'Atenea, el 1928, entitat cultural de la qual Puig era secretari, és explicada pel figuerenc en l'article «Atenea» (16-6-1928), publicat a

La Veu d'Empordà (*Empordà Federal* va ser clausurat per la dictadura de Primo) amb aquest raonament: «hem de treballar per la descentralització artística [...] no deixar a Barcelona el monopoli [...] hem de treballar per l'educació estètica de les multituds, fent que la fruïció de les obres de l'esperit sigui assequible a tothom». Puig pretenia bastir un organisme ciutadà plural que defensés la cultura catalana contra l'intent primoriverista de fer de la nostra llengua un *patois*. Per l'entitat desfilaron bona part de la intel·lectualitat del país, amb independència de les seves idees, de Rahola a Rovira i Virgili, passant per Campalans, Serra i Moret o Bosch i Gimpera.

De la mateixa manera, l'estadista potencià el Foment de la Sardana (creat el 1927) i les relacions amb la cultura occitana. Per això va organitzar conferències sobre la seva problemàtica a Figueres i va abonar els tractes entre autors d'una banda i l'altra de la frontera.

Dalí: mecenatge profètic

La relació amb el jove dels Dalí és una mostra de la seva perspicàcia. Amic íntim del pare, va ser el primer a comprar-li obra. Per la seva banda, l'adolescent es mirava el polític amb un esguard més aviat címic —com, pel que sembla, era la seva actitud davant la humanitat i que recorda tant els *beats*, *hippys* o *punkis* posteriors. El jove parla en els seus diaris d'una vetllada musical a casa dels Puig Pujades, on contempen la seva col·lecció d'art: «Jo feia remarcar a ma tia ses qualitats i li mostrava tot el que li havia explicat més de dos cops [...] vàreig gaudir molt»(2). Puig exercia de mecenes. Li encarregà un retrat seu amb la ciutat com a fons el 1920. Va fer que il·lustrés la novel·la *L'oncle Vincents* (1926). En parlà favorablement al setmanari,

En els seus articles, Puig Pujades pretenia inculcar als lectors el gust pel saber, per la història, per la política, sense oblidar els petits problemes locals

qualificant-lo de «nou valor» i «gran promesa del nostre art», alhora que seguia amb atenció els seus progressos tècnics i la seva trajectòria.

L'obra literària: conflicte latent entre ideal i realitat

Pla i Romero assenyalen a la seva magnífica anàlisi del botiguer il·lustrat (*Josep Puig Pujades, polític i home de lletres*(3), arrodonida a *Josep Puig Pujades* (Ajuntament de Figueres, 2000) la marcada antipatia de l'autor envers el món que representava la classe social a la qual pertanyia. Com tothom sap, eren els fills de les famílies burgeses que gaudien d'una bona educació els que recolliren l'ideari de Marx i en feren bandera. Sense arribar a aquests extrems, Pujades volia una revolució formal però incruenta, precisament perquè, coneixent la naturalesa humana, s'inclinava per apaivagar els instints, per redreçar-los i substituir-los per una sèrie de valors nascuts a l'empava de la Revolució francesa.

Puig es preocupava, com a bon noucentista, de la desculturització de les classes dirigents i de l'esperit creador, perquè en ser aquestes les èlites del país, la seva castellanització repercutia en la resta. La seva ironia emfasitzava els elements alienants d'una població –Vilaclara, *alter ego* de Figueres– on les famílies burgeses vivien sota el prejudici i la monotonia. Els herois pujadians són éssers que han de triar entre una nova vida, entesa com un artífici, i el manteniment de la seva cultura. Paral·lelament, pateixen un sotrac interior, la dicotomia entre les aspiracions artístiques i la realitat que els toca viure.

Troblem aquesta mena de trames al recull de narracions *Tragèdies de veïnat* (1923); a *L'atemptat del carrer Primflot*, per exemple, Pau Patau rep dos anònims amenaçadors, el primer en català,

i un segon que es pren seriosament perquè «venia escrit en castellà». *La planeta d'en Gerardo* (1925) és una novel·la curta de característiques similars. El jove Grau no vol renunciar al seu nom, per més que el seu pare li digui «Deixa'm que et digui Gerardo. Això de Grau [...] No queda senyor: és vulgar»(4). Grau es resisteix a la pèrdua de la identitat, però alhora es veu impotent per combatre el destí. Romero i Pla asseguren que l'enfocament de Puig arriba a tons de «caricatura grotesca, deshumanitzada i deshumanitzadora». Tal volta sigui *La fi de Don Joan* (1929) el retrat més aconseguit d'aquesta societat. Són tretze contes situats a Vilaclara, on «l'ensenyada i quieta vida de la petita ciutat s'esmunyia plàcida com la mort d'un pollet».(5)

El mite es fa carn: Monturiol

No és estrany que Puig s'interessés pel creador de l'ictineu i que, fins i tot avui dia, la biografia que va escriure, *Vida d'heroi* (1918), sigui un dels millors estudis del figuerenc.

Monturiol va tenir una vida agitadíssima: revolucionari, periodista (va ser director i redactor de *La madre de familia*, primera revista dedicada a la dona), inventor...

Repassem-ne les idees subjacents. Primerament el concepte de mite, i com aquest s'encabia en la psicologia de masses que es dibuixava amb la nova política de les urnes. Hàbil sociòleg, murri entre murris, Pujades percebé que si ERC triomfà al 1931 –com més tard Convergència i Unió triomfà al 1980– fou gràcies a la transmutació de l'esperit nacional esdevingut màrtir, passat per la prova de la lluita i la repressió i cristal·litzat en forma de mite. Parlo, senzillament, de les pràctiques per tal de deificar una figura. L'historiador Ucelay analitza a la perfecció aquests mecanismes a *La Catalunya populista*. Aquests esforços al voltant de la figura de Macià, *L'avi*, nou Moisès que abandonà prebendes i privilegis dins l'exèrcit estatal per conduir el seu poble vers la independència, els feu extensius l'editor i polític a Narcís

Les tertúlies i les iniciatives culturals van ser una constant dels anys 20 i 30.

Reunió a la casa cadaquesenca dels Pixot. Entre d'altres, trobem Salvador Dalí (assegut a l'esquerra) i Anna Maria Dalí (dempeus, a la dreta, amb vestit blanc); Deulofeu (en segon terme, amb ulleres); davant seu, Puig i Ferrer i, al costat, Puig (amb ulleres de sol); al centre, asseguda, Lídia Nogués, la "ben plantada".

Antologia de Puig Pujades

L'art

«Hem de treballar per la descentralització artística [...] Hem de treballar per l'educació artística de les multituds, fent que la fruïció de les obres de l'esperit siguin assequibles a tothom».

Atenea, La Veu de l'Empordà, 16-6-1928

La Primera Guerra Mundial: cultura contra barbàrie

«Arribaren els barbres, i incapaços de comprendre l'esperit recte d'aquell poble feliç, intentàren comprar-li la dignitat [...] Que saben ells de l'esperit d'un poble lliure, ells els eterns esclaus!... Que havien de comprendre els barbres militaritzats, davant dels canals adormits i dels cloquers amb sons d'un mes enllà!».

«Homenatge a la noble Bèlgica», *Empordà Federal*, 10-4-1915

Catalunya, país per definir

«L'unitarisme assimilista que esquarterà la nostra terra violentà la vida comarcal, però no la matà. En recobrar Catalunya la seva consciència nacional, la divisió administrativa obra en el seu organisme com un reactiu de comarcalisme [...] Cal [...] refer les comarques naturals, tasca que correspon als nostres geògrafs i juristes».

«La divisió de govern del territori de Catalunya», *Empordà Federal*, 27-2-1932

Contra la pena de mort

«La República pot avui continuar la seva obra d'enfortiment [...] amb la consciència neta i amb les mans pures, sense màcula. [...] aquell primari sentiment de joia que ens produeix la desaparició d'un enemic, deuen ésser superades per l'íntima satisfacció d'ésser adeptes i ciutadans d'una República que en aixecar la bandera [...] pot mostrar les mans netes de sang».

«Per l'abolició de la pena de mort», *Empordà Federal*, 27-8-1932

La vessant social

«Aimants del progrés i respectuosos de la dignitat humana retrem al treball els màxims honors, consagrant-lo com la major virtut i, per tal, amb dret a la màxima consideració i ajut».

«Som allà on érem», *Empordà Federal*, 12-4-1930.

Monturiol, un exemple

«El menyspreu injust amb què pagà el món, el fracàs de l'obra d'En Monturiol [...] tingué el do de fer-li produir una sèrie d'invents, capaç cascun de portar la fortuna a temperaments menys negats al mercantilisme [...] aquella depuradíssima honradesa, eren, agermanades, elements més que suficients per a portar la misèria a la llar més austera i econòmica».

Vida d'heroï, 1918.

Monturiol, «prototipus del caràcter empordanès», a Pep Ventura i a l'alcalde Marià Pujolar.

La figura del geni es dibuixa a cadascuna de les pàgines del llibre. El text és una subtil combinació d'elements narrats, de cartes creuades, fins i tot d'informes de la Marina sobre l'enginy submarí. A l'inici, Pujades ens diu: «Monturiol fou, si no un semidéu, com l'haurien anomenat segles enrera, un dels més nobles i gloriosos representants de la humanitat».(6) A partir d'aquest moment, la seva trajectòria vital ens descobreix un regne on «el crit de "Visca la llibertat!" era castigat, on Narcís abraçà amb fervor la utopia de Cabet, el seu igualitarisme i la lluita per una societat sense classes.

El capítol tercer, *Hores triomfals*, sembla emplaçar l'heroï entre els déus de l'Olimp. El país es rendeix a la seva sapiència. Però les autoritats no veuen la viabilitat de l'invent. I l'Ictineu pagat amb donacions populars no prospera: «¡Quin profund patir no devia lacerar l'ànima d'En Monturiol en la soledat», ens recorda Puig. Monturiol mor, pobre i oblidat. «¡Qui li havia de dir, a ell, que tant havia glatit i lluitat per una humanitat, tota bondat [...] que la crueltat i la malvestat dels homes faria immortal la seva creació!». Aquestes paraules, escrites el 1917, quan la guerra submarina feia estralls, mostren l'home lúcida que considera l'inventor no només per la vàlua creativa, sinó pel fet que volgués ajudar la humanitat amb la seva obra.

Gràcies al seu suport es va bastir el monument inaugurat el 1918 a la Rambla de Figueres. La iniciativa va néixer com a col·lecta pública a *Empordà Federal*. Una prova més de com Puig sabia engrescar la societat civil amb fites concretes —tànica que diaris dels nostres dies com *El Punt* han recuperat.

La captivitat de Puig Pujades, empresonat pels fets d'octubre del 34, el catapultà a la categoria de mite. Un mite que va tenir el seu calvari particular en l'exili

Colònies escolars municipals a Colera. Puig va ser l'impulsor d'aquesta iniciativa, que proporcionava vacances als fills de les famílies amb menys recursos.

La tasca de l'estadista

Des del seu càrrec de comissari de la Generalitat a les comarques gironines (1933-1934), el comerciant figuerenc va continuar la tasca cultural. Va aconseguir velles aspiracions com l'Escola d'Arts i Oficis Clerch i Nicolau, a Figueres, la restauració de Sant Pere de Roda, l'acabament de l'Asil Gomis d'Agullana i la restauració de l'església de Vilabertran, que tants d'articles d'opinió havia ocasionat i que, malauradament, no va poder convertir en la seu del Museu d'Art de l'Empordà.

El mite en carn pròpia: presó i exili per a una ploma ferida

Empresonat pels fets de l'octubre del 1934, Puig va redreçar a la presó vells fantasmes. Va escriure un dietari (*Ell, a la presó*, publicat el 1938) que parla de les petites coses, de la mirada sobre els objectes, dels barrots de la cel·la, del vol de l'oreneteta o dels indicis de

la primavera. La captivitat el va catapultar a la categoria de mite. Un mite que va tenir el seu particular calvari en l'exili. A Perpinyà, on va ser cònsol de la República, va continuar escrivint i exercint d'activista cultural. Vivia de forma precària. A Figueres, els seus magatzems van esdevenir menjadors de l'Auxilio Social. La seva biblioteca, de 3.000 volums, va ser espoliada. La Segona Guerra Mundial escampava arreu la sagnia que al llarg de tres anys havia malmès l'Estat espanyol. El 20 de març de 1949 va morir, i va ser enterrat al Voló, a pocs quilòmetres de la frontera que separa les dues Catalunyaes. Per damunt de tot, va ser un home de cultura que defugí la violència dels intolerants. De les seves actuacions es desprèn que la tasca educadora pot arribar al moll de l'os dels problemes del país: l'endarreriment intel·lectual que llustra el progrés econòmic.

Moisés de Pablo
és periodista

Bibliografia

- DALÍ, Salvador: *Salvador Dalí: un diari. 1919-1920*, (introducció i notes, F. Fanés). Ed. 62. Barcelona, 1994.
- Diversos autors: *Història de l'Alt Empordà*. Diputació de Girona, Girona, 2000.
- *La II República, 60 anys després*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Girona, 1991.
- PUIG PUJADES, Josep: *La fi de Don Joan*. Llibreria Catalònia, Barcelona, 1929.
- *La planeta d'en Gerardo*. L'Avenç Gràfic, Barcelona, 1925.
- *Vida d'heroï*. Narcís Monturiol. *Inventor de la navegació submarina*. (pref. Ignasi Iglesias, or. Llibreria L'Avenç, 1918), Aj. Figueres, Figueres, 1985.
- ROMERO, A. ; PLA, Jordi (ed.): *Josep Puig Pujades*. Aj. Figueres, Figueres, 2000.
- UCELAY DA CAL, Enric: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. La Magrana, Barcelona, 1982.
- Especial Segle XX*, (realitzat per M. de Pablo, D. Guixeres, J. Roig), *Setmanari de l'Alt Empordà*, Figueres, 12 de març, 2000.

Notes

- (1) Vegeu article «Renaixença i articulació política: el cas altempordanès», p. 573-576.
- (2) Vegeu *Salvador Dalí: un diari, 1919-1920*, Ed. 62, pàg. 127-128.
- (3) Article inclòs dins *La II República, 60 anys després*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1991, pp. 75-95.
- (4) V. *La planeta d'en Gerardo*. L'Avenç Gràfic, Barcelona, 1925, pàg. 34.
- (5) Dins *La fi de Don Joan*, conte *El senyor Bernat, botiguer exantidèric*, pàg. 40-41.
- (6) *Vida d'heroï*, pàg. 15.